

УДК 338.012

DOI 10.58649/1694-8033-2023-3(115)-85-90

Кенжебек уулу А.

Ж.Баласагын атындагы КУУ

Кенжебек уулу А.

КНУ им.Ж.Баласагына

Kenjebek uulu A.

KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0002-6976-8918, SPIN-код: 7175-6433

**КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙМАКТАРЫН ТУРУКТУУ ӨНҮКТҮРҮҮДӨ ТУРИЗМДИН
РОЛУ
РОЛЬ ТУРИЗМА В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНОВ КЫРГЫЗСТАНА
THE ROLE OF TOURISM IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE REGIONS
OF KYRGYZSTAN**

Кыскача мүнөздөмө: Аталган макаланын башталышында «туруктуу өнүгүү» термини, анын актуалдуу болушуна түрткү берген себептер боюнча маалыматтар берилди. Андан соң Кыргызстандагы туризмдин өнүгүсү, тармактын ички дүң продукцияга салымы диаграммалар менен коштолуп берилди. Туризм азыр дүйнөдөгү эң ири жана эң тез өсүп жаткан экономикалык тармактардын бири. Көптөгөн өлкөлөр үчүн туризм регионалдык өнүгүүнүн негизги куралы катары каралат, анткени ал жаңы экономикалык иш-аракеттерди стимулдаштырат. Аймактарды туруктуу өнүктүрүү глобалдык деңгээлде да, көпчүлүк айрым мамлекеттердин деңгээлинде да приоритеттүү процесс болуп саналат. Кыргызстандагы туризмдин өнүгүшүнүн негизги индикаторлору, аймактар боюнча туризм ишканаларына, уюмдарына жана мекемелерине келген келүүчүлөрдүн (туристтердин) саны, аймактар боюнча мейманканалардын жана жайгаштыруунун ушул сыяктуу каражаттарынын түшкөн акчасы (дүң киреше), туризм ишканалары, уюмдары жана эс алуу мекемелери боюнча маалыматтар талданып, таблица түрүндө каралды

Аннотация: В статье уточняется термин "устойчивое развитие", рассматривается актуальность темы исследования, анализируется развитие туризма в Кыргызстане как одного из крупнейших и быстрорастущих секторов мировой экономики и вклад отрасли в валовой внутренний продукт. Устойчивое региональное развитие является приоритетным процессом как на глобальном уровне, так и на уровне большинства стран. Анализ основных показателей развития туризма в Кыргызстане представлен в табличной форме, в том числе количество посетителей (туристов) туристских предприятий, организаций и учреждений по регионам, доходы (валовой доход) от гостиниц и аналогичных средств размещения по регионам, данные о туристских предприятиях, организациях и рекреационных учреждениях. Подытоживается, что туризм является ключевым инструментом регионального развития, поскольку он стимулирует новую экономическую деятельность.

Abstract: At the beginning of the article, the term "sustainable development" and the reasons for its relevance are presented. This was followed by the development of tourism in Kyrgyzstan, the

contribution of the industry to the gross domestic product. Currently, tourism is one of the largest and fastest growing sectors of the economy in the world. For many countries, tourism is seen as a key tool for regional development, as it stimulates new economic activity. Sustainable regional development is a priority process both at the global level and at the level of most countries. The main indicators of tourism development in Kyrgyzstan, the number of visitors (tourists) of tourist enterprises, organizations and institutions by region, income (gross income) from hotels and similar accommodation facilities by region, data on tourist enterprises, organizations and recreational institutions are analyzed and presented in tabular form.

Негизги сөздөр: туризм, туруктуу өнүгүү, аймактар, киреше, Бүткүл дүйнөлүк туризм уюму, кызмат көрсөтүүлөр.

Ключевые слова: туризм, устойчивое развитие, регионы, доходы, Всемирная туристская организация, услуги.

Keywords: tourism, sustainable development, regions, income, World Tourism Organization, service.

Аймактарды туруктуу өнүктүрүү глобалдык деңгээлде да, көпчүлүк айрым мамлекеттердин деңгээлинде да приоритеттүү процесс болуп саналат. Туруктуулук жана туруктуу өнүгүү 1990-жылдардан тартып негизги сөздөрүнүн бири болуп калды. Анын популярдуу болуусуна Брундтланд отчету (*Our Common Future*) түрткү болду. Отчетто мындайча аныктама берилет: Туруктуу өнүгүү – бул келечек муундардын өз керектөөлөрүн канааттандыруу мүмкүнчүлүгүнө доо кетирбестен, азыркы муундардын керектөөлөрүн канааттандырган өнүгүү формасы. [3]

Брундтланддын отчету индустриялаштыруунун экологиялык кесепеттери жана азыркы иш-аракеттердин келечек муунга тийгизген таасири жөнүндө талаш-тартыштарды жаратты. Андан тышкары, бул отчетто экономикалык өсүшкө байланыштуу физикалык же экологиялык чектөөлөргө болгон кызыгуу кайрадан жанданган. Натыйжада, туруктуулук жана туруктуу өнүгүү ар кандай контекстте пайда боло баштады жана көптөгөн ички жана эл аралык саясатка багытталган институттарда ачык максат катары көрсөтүлдү. Мисалы, эл аралык деңгээлде Рио конференциясы [Бириккен Улуттар Уюму, Айлана-чөйрөнү коргоо жана өнүктүрүү боюнча конференция, 1992]. Өнүгүү укугу азыркы жана келечектеги муундардын социалдык жана экологиялык муктаждыктарын канааттандыруу үчүн адилеттүү түрдө колдонулушу керек деген принципти тааныган дүйнөлүк милдеттенменин башталышын белгиледи.

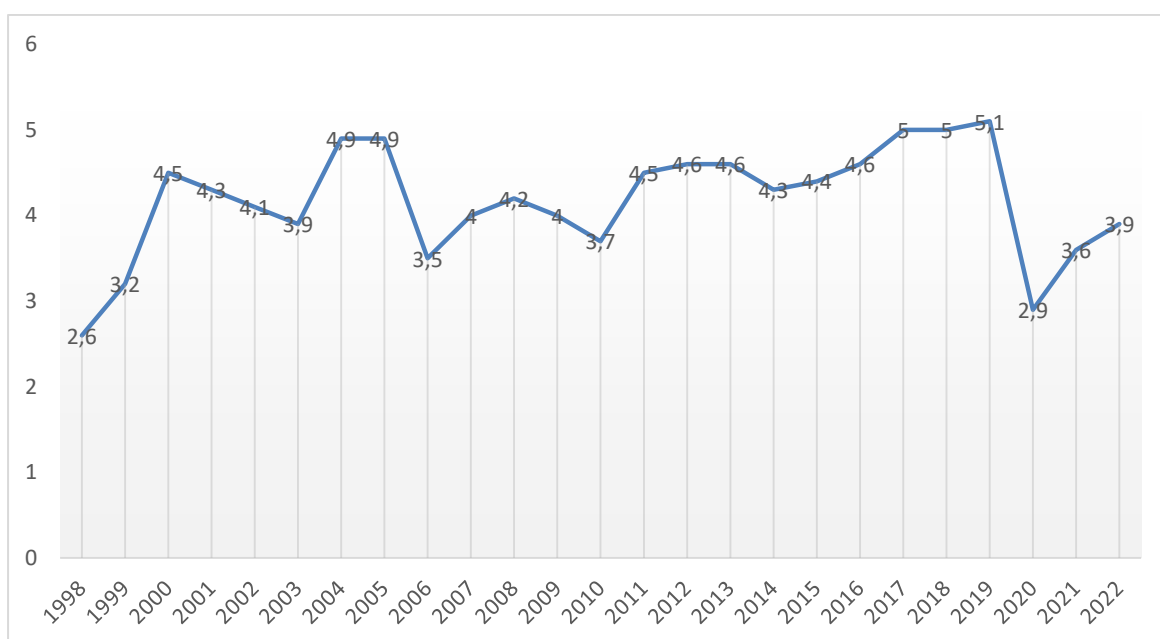
Көп жылдардан бери Кыргыз Республикасы да туруктуу өнүгүүгө кызыгуусун көрсөтүп келет жана аны стратегиялык пландаштыруу жана Улуттук долбоорлорго киргизүү аркылуу бекемдеп келет («Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы», «Туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы» ж.б.). [1] Туруктуу өнүгүү концепциясы социалдык, экологиялык жана экономикалык компоненттерди камтыйт жана анын бир бөлүгүн көптөгөн мамлекеттердин экономикасында маанилүү орунду ээлеген туризм түзөт. [2]

Кыргызстандын туризми Совет доорунда түптөлүп, бүгүнкү күндө өнүгүү стадиясында. Өлкөдөгү жана Дүйнөдөгү социалдык-экономикалык абалдын жакшыруусу, транспорттук инфраструктуранын өнүгүүсү туризм тармагынын өнүгүүсүнө чоң түрткү берди. Кыргызстанда да эгемендүүлүк алган жылдарга салыштырмалуу социалдык-экономикалык

абал жакшырып, туризм тармагын өнүктүрүүгө кызыкдар тараптар көбөйүүдө. Туризм тармагын өнүктүрүү өлкөнү туруктуу өнүктүрүү документтеринде негизги тармактардын бири катары каралып келет. Макаладагы изилдөөнүн максаты – туризм тармагынын Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсүнө кошкон салымын аныктоо.

Кыргызстандагы туризм тармагы 1990-жылдардын аягы 2000-жылдардын башында интенсивтүү өнүгүп келди. Туризм социалдык-экономикалык, саясий өзгөрүүлөргө тез арада таасир эткен тармак болгондуктан 2005-2010-жылдардагы окуялар тармактагы өсүштү басандаткан. 2011-жылдан баштап туризм акырындык менен жанданып, өнүгүүгө багыт алды. Бирок, 2020-жылдагы Covid-19 пандемиясы Кыргызстандагы эле эмес Дүйнөдөгү туризм тармагына эбегейсиз «сокку» урду. Тармактын ички дүң продукциядагы көрсөткүчтөрү буга далил болуп бере алат.

1-сүрөт. Туризмдин ИДПга жалпы салымы, пайыз менен [6]

Диограммада көрүнүп тургандай туризм өлкөнүн ИДПсында чон көлөмдү ээлебесе да, салыштырмалуу туруктуулугун сактап келет. Бирок, канчалаган прогноздорго, иш чараларга карабастан тармак жогорку көрсөткүчтөргө жетише албай келет.

Кыргызстандагы туризмдин өнүгүшүнүн негизги индикаторлорун карап көрөсөк, туристтик ишмердик чөйрөсүндөгү дүң чыгаруу Covid-19 пандемиясынын таасиринде төмөндөп кеткен. Аны менен катар негизги капиталга инвестициялар да 2017-жылга салыштырмалуу 53,3 пайызга кыскарган.

Таблица 1. Кыргызстандагы туризмдин өнүгүшүнүн негизги индикаторлору [6]

Туризмдин өнүгүшүнүн негизги индикаторлору					
	2017	2018	2019	2020	2021
Туристтик ишмердик чөйрөсүндөгү дүң чыгаруу, млн. сом	61 695,4	69 153,0	73 745,5	42 332,9	55 438,5

Туристтик ишмердик чөйрөсүндөгү кошумча дүң нарк, млн. сом	26 323,1	28 720,5	31 622,2	19 732,6	26 063,6
ИПДдагы туристтик ишмердик чөйрөсүнүн үлүшү, пайыз менен	5,0	5,0	5,1	3,3	3,6
Туризм чөйрөсүндөгү негизги капиталга инвестициялар, млн. сом	22 795,1	25 757,4	27 184,2	13 653,9	12 914,9
Туристтик кызмат көрсөтүүнүн экспорту, АКШнын млн. доллары	418,2	453,4	613,1	120,4	142,4
Туристтик кызмат көрсөтүүнүн импорту, АКШнын млн. доллары	345,6	275,5	379,8	78,7	60,7
Эс алгандардын саны - бардыгы, миң адам	1 375,1	1 380,4	1 778,9	463,9	1 337,5
уюштурулган сектордо	727,8	749,9	809,6	254,9	661,5
уюштурулбаган сектордо	647,3	630,5	969,3	209,0	675,5
Туризм чөйрөсүнүн кызматкерлеринин орточо тизмелик саны, адам	8 474	8 485	8 931	7 212	7 204
Туризм чөйрөсүндөгү чекене сооданын жүгүртүүсү, млн.сом	21 727,8	21 843,6	23 119,4	15 349,2	20 555,6
Туризм чөйрөсүндө иштегендердин орточо айлык номиналдык эмгек акысы, сом	10 273	10 852	11 242	10 375	10 731

Туризм чөйрөсүндө иштегендердин орточо айлык номиналдык эмгек акысы 2021-жылы 10731 сомду түзгөн. Ал эми республикадагы орточо номиналдык эмгек акы 19 586 сомго барабар болгон. Бул көрсөткүч өз кезинде туризм тармагында дасыккан кадрлардын башка тармактарга кетүүсүнө түрткү берип, мыкты жаш кадрлардын келүүсүн басаңдатат.

2021-ж. туризм чөйрөсүндөгү ишканалардын жана уюмдардын кызматкерлеринин орточо тизмелик саны 7,2 миң адамды түздү. Кызматкерлердин эң көп саны санатордук-курорттук мекемелерге (23,6 пайыз) туура келди. [6]

Аймактар боюнча туризм ишканаларына, уюмдарына жана мекемелерине келген келүүчүлөрдүн (туристтердин) санын карап көрсөк 2021-жылы туристтердин 41 пайызы Ысык-Көл облусунун аймагына барышкан. Ал эң төмөнкү көрсөткүч Баткен облусуна туура келет – 2,2 %. Кыргызстандын аймактарынын туруктуу өнүгүүсүндө туризмдин маанисин 2-4-таблицааларды карап баа берсек болот.

Таблица 2. Аймактар боюнча туризм ишканаларына, уюмдарына жана мекемелерине келген келүүчүлөрдүн (туристтердин) саны [6]

	2017	2018	2019	2020	2021
	Адам				
Бардыгы	727 759	749 931	809 589	256 251	664 691
Баткен облусу	22 385	24 910	23 276	8 705	14 723
Жалал-Абад облусу	74 435	79 192	78 661	29 018	72 544
Ысык-Көл облусу	302 673	277 646	318 579	104 417	270 170
Нарын облусу	29 948	35 109	36 546	1 869	21 878
Ош облусу	16 752	24 513	31 662	21 623	32 265
Таласская область	75 252	89 913	124 961	28 218	65 408
Чүй облусу	54 123	38 365	45 200	21 302	44 408
Бишкек ш.	119 997	152 186	117 504	28 959	52 308
Ош ш.	32 194	28 097	33 200	12 140	90 987

2021-ж. калкка туристтик-экскурсиялык кызматтар 1,3 млрд. сомго көрсөтүлүп 2017-ж. салыштырмалуу 14 пайызга аз болду.

Мейманканалар жана кыска мөөнөттүк жашоо үчүн багытталган башка жайлардын көрсөткөн кызмат көрсөтүүлөрүнүн көлөмү 1,4 млрд. сомду түзүп, 2017-ж. салыштырганда 50 пайызга азайды.

Таблица 3. Аймактар боюнча туризм ишканалары, уюмдары жана эс алуу мекемелери

	2017	2018	2019	2020	2021
	Бирдик				
Кыргыз Республикасы	480	486	525	301	419
Баткен облусу	17	23	25	21	25
Жалал-Абад облусу	55	55	57	42	56
Ысык-Көл облусу	183	181	196	95	153
Нарын облусу	54	59	69	15	51
Ош облусу	12	12	15	9	17
Талас облусу	12	12	12	7	7
Чүй облусу	33	33	34	30	30
Бишкек ш.	90	89	94	62	59
Ош ш.	24	22	23	20	21

Таблица 4. Аймактар боюнча мейманканалардын жана жайгаштыруунун ушул сыяктуу каражаттарынын түшкөн акчасы (дүң киреше)

	2017	2018	2019	2020	2021
	млн. сом.				
Кыргыз Республикасы	1 806,4	2 105,4	1 854,1	673,7	1 757,3
Баткен облусу	1,3	1,3	1,2	0,8	0,7
Жалал-Абад облусу	14,8	17,8	19,4	6,1	17,6
Ысык-Көл облусу	595,6	764,7	531,3	224,6	579,5

Нарын облусу	1,5	1,0	1,2	0,1	0,6
Ош облусу	2,5	2,8	3,6	7,1	40,6
Талас облусу	1,1	0,9	0,7	0,1	0,5
Чүй облусу	16,1	16,5	22,0	11,1	14,7
Бишкек ш.	1 124,8	1 248,8	1 205,4	398,9	1 037,2
Ош ш.	48,6	51,7	69,3	24,9	65,9

Ысык-Көл облусу рекреациялык зона болгондуктан, эс алууга табигый шарттары да ылайыктуу болгондуктан туризм ишканалары, уюмдары жана эс алуу мекемелери боюнча дагы дүң киреше боюнча дагы алдыңкы көрсөткүчтөрдү көрсөтүп келет. Адан кийинки орундарда туризм боюнча жакшы көрсөткүчтөрдү Жалал-Абад, Ош облустары берет.

Жыйынтыктап айтканда, көптөгөн өлкөлөр үчүн туризм регионалдык өнүгүүнүн негизги куралы катары каралат, анткени ал жаңы экономикалык иш-аракеттерди стимулдаштырат. Туризм төлөм балансына, жумушка орношууга, дүң кирешеге жана өндүрүшкө оң экономикалык таасирин тийгизет. Ошол эле учурда туризм айлана-чөйрөгө терс таасирин тийгизиши мүмкүн экендигин да эстен чыгарбоо керек. Туризмдин пландаштырылбаган жана көзөмөлдөнбөгөн өсүшү айлана-чөйрөнүн начарлашына алып келиши мүмкүн, ошондуктан туристтик өсүшкө коркунуч туулушу мүмкүн. Туристтик продукциянын негизги булагы болгон айлана-чөйрө келечекте туризмдин жана экономикалык өнүгүүнүн андан ары өсүшү үчүн корголушу керек. Бул өзгөчө табигый чөйрөгө жана тарыхый-маданий мураска негизделген туризмге тийиштүү.

Өлкөнү жана айрым региондорду туруктуу өнүктүрүүдө туризмдин ролу биринчи орунда эмес жана туризм өлкөдө жана дүйнөдө болгон бардык көйгөйлөрдү чече албайт, бирок туристтик тармак туруктуу өнүгүүнүн максаттарын ишке ашырууга багытталган процесстерге олуттуу көмөк көрсөтө алат.

Колдонулган адабияттар:

1. Национальная программа развития Кыргызской Республики до 2026 года.
2. Морозова А.А. Роль туризма в устойчивом развитии регионов России на примере Ставропольского края // Сервис в России и за рубежом, 2022, Т.16, №5, с. 103-115.
3. Бириккен Улуттар Уюмунун Курчап турган чөйрөнү коргоо жана өнүктүрүү боюнча комиссиясы «Биздин жалпы келечегибиз» (Брундтланд баяндамасы), 1987-ж. – URL: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>
4. Creator, Salvo; Querini, Giulio. The role of tourism in sustainable economic development. Jyväskylä, Finland, European Regional Science Association (ERSA), Louvain-la-Neuve 27th - 30th August 2003.
5. Кенжебек уулу А. Развитие туризма в Кыргызстане и его влияние на окружающую среду // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, 2021, №4, с. 153-155.
6. Данные Нацстаткома. – URL: <http://www.stat.kg/ru/>